

MUCİT İNSANLAR FOTOĞRAFHANESİ YAHUT EMRULLAH ÂLİ'NİN “SELFİE” MAKİNESİ

Âdem TERZİ

Bilim, sanat, teknoloji, spor, moda vb. alanlardaki yenilikler özellikle son yüzyıl için yabancı sözlerin Türkçeye girişinde en büyük etkiye sahip görünüyor. Yeni kavramların ortaya çıkışında çoğunlukla yabancı dil konuşurlarının adının geçmesi ile gelişmelerin eskiye bakarak daha hızlı ve çok yönlü olması ve bunların hayatımıza daha çabuk girmesi de gün geçtikçe daha fazla yabancı sözle burun buruna gelmemize yol açıyor. Bu sayı arttıkça Türk Dil Kurumu gibi görevi yabancı sözleri karşılamak olan veya aynı görevi duyarlılıkla yüklenen öteki kurum, kuruluş, topluluk, bilim insanı, sanatçı yahut meslek erbabının çabalarını gereksiz bulanların sayısı da artıyor.

Arada çakıp sönen yıldızlar bir yana, Türkçe konuşan toplulukların birkaç yüzyıldır bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda evrensel etkiye sahip gelişmelere ev sahipliği yaptığı pek söylenemez. O yıldızlardan biri de sonradan *Yıldız* soyadını alacak Emrullah Âli'dir. Havacılık âşığı ve dehası Emrullah Âli, 1926'da “Tayyare Makinist Mektebi”ni bitirdikten sonra “tayyare makinisti” olarak zorunlu askerlik hizmetini Eskişehir'de yerine getirir. Bu görevden sonra doğum yeri Bursa'ya döner ve kendi imkânlarıyla o gün için birçok yeni özelliklere sahip bir “planör” tasarlayarak deneme uçuşları yapar. Bugün bazı araştırmacılar tarafından “yelkenkanat”ın atası kabul edilen bu araçtan, başarılı uçuş denemelerini haberleştiren dönemin gazeteleri “Bursa yelkenlisi” biçiminde söz eder. Bu haberleri yeni kurulan Türkkuşu yöneticileri

de okumaktadır ve Emrullah Âli bu kurum tarafından Sabiha Gökçen'in de içinde olduğu bir grupla havacılık eğitimi için Rusya'ya gönderilir.

Dönüşünde İnönü Tayyare Kampı ve Etimesgut Uçak Fabrikasında yerli uçakların tasarlanması çalışmalarında bulunur ve çoğunun deneme uçuşlarını yaparken yeni havacılar da yetiştirir. Bu dönemde üretilen birçok uçak yurt dışına da satılır, örneğin THK-5 modelini alan Danimarka bu araca *Tyrken* adını verir.

İki kurumdaki yoğun çalışma temposuna karşın Emrullah Âli, planörle en uzun süre havada kalma dünya rekoru gibi rekorlar kırarken helikopter benzeri hava araçları, *Yıldız pervanesi* adını verdiği değişken açılı bir pervane gibi kimi hava aracı aksamaları ve otomatik paraşüt açma sistemi gibi buluşlar da yapar. Bunlardan bazılarının buluş hakkını alsa da kullanım haklarını yabancılara satmak zorunda kalır: “*Evet birçok icatlarımın yanında model uçak motoru imalatım da vardı. Bunlara çok emek verdim. Ama kıymet bilen olmadı. Helikopter patentini de 1956'da aldım. Ancak ona da ilgi duyan olmadı. Dikey kalkış yapan Harrier'e benzer bir patent çalışmam daha olmuştu. İlgisizlik nedeniyle bunu da değerlendiremedim. Sonraki yıllarda Harrier uçağını görünce içim sızladı!..*” (Adıgüzel 2007: 169)

Aynı dönemde aynı göğün altında başka bir yıldız daha parıldamaktadır. *Gökitekim kuramı* gibi özgün düşüncelerinin yanı sıra otomatik kapı, telgrafla fotoğraf çekme makinesi ve deprem tahmin makinesi gibi çalışmaları da olan Fikret Kaftanoğlu'nun 1940'larda ürettiği başka bir makine ise kişinin kendi fotoğrafını çekebildiği bir düzeneştir. Düzeneğine “görçek” adını veren Kaftanoğlu, buluşunu fotoğrafçıların kullanması amacıyla ülkenin farklı yerlerine de gönderir. Bu yerlerden biri de Beyoğlu'dur: “*Geçen gün Beyoğlu'nda yeni bir atölye açan basın fotoğrafçısı Zeki Bülkey'e uğramak üzere Galatasaray'da dolaşırken, Görçek diye başka bir fotoğrafçının adı gözüme ilişti. Handan içeri dalıp merdivenleri çıkınca, kiminle karşılaşsam beğenirsiniz?*” (Adıgüzel 2007: 142)

5 Ocak 1952'de *Son Dakika* gazetesinde yayımlanan yazının devamında yazarın handa Emrullah Âli ile karşılaştığını anlıyoruz. Yazı Emrullah Âli ile söyleşi şeklinde şöyle devam eder: “*'Bu makinanın bir eşi Türkiye'de -hatta belki de dünyada- benden başka hiçbir kimsede yoktur.' diye hem beni gezdiriyor, hem de konuşuyordu. 'Çünkü bu makina bir Türk zekasının buluşudur ve ihtira patentası bana devredilmiştir.'*

...

Dört beş ayrı hücrede hep aynı otomatik tertibat. Meydanda hiçbir fevkaladelik göze çarpmıyor. Duvarlar enine boyuna endam aynalarıyla kaplı.

-Nedir bu delikler? diye soruyorum.

Gerçekten de her aynanın tam orta yerinde, fındık iriliğinde birer delik var.

-‘Bunlar makinanın gözleri!’ diye gülerek izah etti. ‘Yani makinalarda gördüğümüz objektifler.’

...

-Peki resim nasıl alınacak?

-‘Burada resim çektirmek isteyen müşteri, kendisine en münasip bir pozunu aynaya bakarak verir. Sonra, şu kordonun ucundaki düğmeye basar. Artık resim çekilmiştir.’

-Hepsi bu kadar mı?

-‘Evet göreceksin ve çekeceksin.’

-Anlaşıldı? Atölyenin ‘Görçek’ adını taşıması bundan ötürü demek. (Adıgüzel 2007: 146-147)

Makineler yapmaya işleyen zekâsı ticari alanda para etmez ve Emrullah Âli 1970’lerde bu atölyeyi ve fotoğrafçılığı bırakmak zorunda kalır.

Fotoğraf makineleri ise gelişmeyi başka diyarlarda sürdürür. Gelişen her makine gibi geliştikçe küçülerek öteki makinelere ek özellik olarak sığacak boyutlara iner ve bu da kişinin kendi fotoğrafını çekmesini oldukça kolaylaştırır. Bu kolaylığın tetiklediği sosyal bir olgu dünyanın her köşesine hızla

yayılırken Emrullah Âli'den altmış yıl sonra bu topraklara da, bu kez *selfie* adıyla, uğrar. O zaman da konu Türkkuşunu kuran Atatürk'ün başka bir eserinin, Türk Dil Kurumunun ilgi alanına girer.

Kurulduğu günden bu yana yabancı sözlere karşılıklar öneren Türk Dil Kurumunun kamuoyunda en çok bu yönüyle tanındığı söylenebilir. Bu tanınırlık onu dille ilgili, başta yabancı sözler olmak üzere eleştirilerin odak noktası hâline de getirmektedir. Kurumun yabancı sözlere karşılık bulma çalışmalarıyla ilgili güncel yergilerin başında ise karşılıklar bulunurken kamuoyunun fikirlerinden yararlanılmadığı eleştirisi gelmektedir.

Dili kullananların ve kullanım alanlarının sayıca çok artması, ulaşım ve iletişim araçlarındaki yenilikler, yabancı kavramların ülkeye daha kolay ve çok farklı yönlerden girişi; yabancı sözlerin zamanında tespit edilmesi, bunlar için hemen karşılık bulunması ve karşılıkların duyurulmasında bugün için Türk Dil Kurumunun dışındaki yapıların desteğini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple TDK, bir dönemdir karşılık arama çalışmalarında çağın sağladığı yeni yolları da kullanarak hem bu desteği sağlamaya hem de karşılık aranan yabancı sözler için kamuoyunun görüşlerini almaya çalışmaktaydı. Bu amaçla ağ sayfaları oluşturulmuş, herkese açık yazışma ve tartışma toplulukları da kurulmuştu.

Bu yeni yollarla karşılık aranan *selfie* sözü için o dönem Kurum dışından 1200 civarında farklı karşılık önerisi gelir. Bunlardan farklı kişiler tarafından en çok dile getirilenleri ise şunlardır: *bakçek, bençek, bençekim, fotoben, bensel, çekendi, fotokendi, görçek, kendi, kendiçek, kendiçekim, kendifoto, kendikem, kendil, kendim, kendimce, kendince, kendinçek, kendiniçek, kendiş, otofoto, önçekim, özçek, özçeki, özçekim, özfoto, özpoz, sençek, yüzçek*. Bunlar arasında ise farklı kişiler tarafından en çok önerileni *özçekim* karşılığıdır ve en çok önerilen öteki dört karşılıkla (*kendiçekim, görçek, kendinçek, bakçek*) birlikte Kurumun ağ sayfalarında halkın oyuna sunulur. Burada da yine en çok ilgiyi *özçekim* karşılığı görünce bu karşılık *selfie* sözü için Türk Dil Kurumunun önerisi olarak duyurulur.

“*Özçekim* çubuklarını unutun dedirten bu **drone** kendi kendine uçabiliyor; sizi sürekli takip ederken fotoğraf ve videolarınızı çekebiliyor.” (www.milliyet.com.tr: erişim: 29.05.2016)

Bugüne dek yukarıdaki gibi bazı gazete haberlerinde, televizyonlarda bu karşılığın tercih edildiği görülse de *selfie* biçimine de sık rastlanmakta, aynı kavram için başka karşılıkların da kullanıldığı görülmektedir.

Selfie biçiminin hâlâ tercih ediliyor olmasının en önemli sebebi dilimizde karşılığı olsun olmasın yabancı sözlerin tercih sebebiyle genel olarak aynıdır ve bu bakımdan ayrı ve kapsamlı bir yazı konusudur. Bu durumda *özçekim* karşılığını kullananlara bakmak daha kısa yoldan fikir verici olur ki başta bu konularda her zaman duyarlılık gösterenlerin geldiğini söylemeye gerek yok. Ancak, duyarlıların sayısı zamanla artsa da farklı sebeplerle yabancı sözleri tercih edenlerin sayısı da hep arttığından arada her zaman önemli bir oran farkı kalmaktadır. TRT gibi devlet kurumları ile bunlara yakın kurum ve kuruluşların da *özçekim* karşılığını kullandıkları görülse de bunda da bir düzenden söz etmek zor. Söz gelimi aynı yapının içindeki farklı birimlerin bu karşılığı kullanmadığı ya da (özellikle terimler söz konusu olduğunda) Türkçesi bulunmuş olsa da başka bir kavramın yabancı biçimini tercih edebildikleri görülmektedir. Öteki kurum ve kuruluşlarla basın yayın organları için de aynı şeyleri söylemek mümkün. Ayrıca, yeni bulunan bir karşılığın basın yayın organlarında kullanılmasına sevinirken yukarıdaki gibi bir cümlelik haberde bile yeni bir yabancı sözle karşılaşmak konuyu tekrar yazının başına taşıyabilmektedir.

Genel Ağ'da yapılan aramalar *özçekim* karşılığını ısrarla kullanan başka bir grubun daha varlığını gösteriyor: pazarlama sayfaları. Ancak, "özçekim çubuğu" satılan bu sayfalarda hem bu karşılık hem de "selfie" sözü istisnasız "selfie özçekim çubuğu" biçiminde, aynı yerde kullanılıyor. Bu ikili kullanım aramalarda öne çıkma amaçlı ticari kaygıyı ele verse de karşılığın bu kaygıyı tetikleyecek yaygınlığa ulaştığını da gösteriyor.

Öteki karşılıklara gelince, ilk sıralarda Cem Yılmaz'ın kullandığı *nefsi-suret* ifadesi gelmektedir ki yaygınlığı bu sanatçının halesine ve sık gösterilen bir reklam filminde kullanılmasına bağlanabilir.

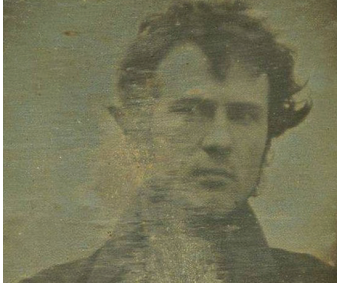
“Bir insanın telefonu kendine tutarak yaptığı fotoğraf çekimine ‘selfie’ deniyor. Türk Dil Kurumunun önerdiği ‘özçekim’ karşılığı pek rağbet görmüyor. Önerim şu: *Selfie* sözcüğü yerine, Emrullah Âli Yıldız’ın insanların kendi fotoğraflarını çektiği sistemin adını kullanalım. Böylelikle, havacılık tarihimizin unutulmuş kahramanlarından biri daha çekilen her fotoğrafta anılmış olur.” (Akın 2015: 93-94)

Bu durumda; sayıları az da olsa duyarlıların her zamanki olumlu tavırlarına, öteki kurum ve kuruluşların düzensiz de olsa verdiği desteğe, alışverişe etki edecek her olasılığı hesaba katan ticaret erbabının işlevsel tutumlarına ek olacak yukarıdaki türden tarihsel bir bağıntı ya da yapı farkı “görçek” karşılığının “özçekim” karşılığından fazla yaygınlık kazanmasında etkili olabilir miydi?

İlkin yapılara bakılacak olursa; Türkçe konuşanların kavram adlandırma da *çekçek, kapkaç, çekyat, gelgel, yazboz, kaykay, kazıkazan, eklesil, kullanat, delgeç, durkalk, bilbul* gibi yapıları son dönemlerde sık kullandığı bilinmektedir. Kurumun kuruluşundan bu yana gündelik dildeki Batı kökenli yabancı sözlere bulduğu karşılıkları içeren kılavuzlara bakıldığında da, özellikle 1995 yılında yayımlanan *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* adlı kılavuz ve sonrakielerde *sürsür, kaykaç, kesyap, kurtak, yapboz, seçal, atvur, gergevşet, girçik (belgesi), geçgeç* gibi aynı yapıdaki karşılıkların eski kılavuzlara oranla çok daha fazla olması, halkın bu eğiliminin dikkate alındığını da göstermektedir aslında. Öte yandan yeni kavramları karşılamak için “öz” kelimesiyle kurulan yapıların da Türkçede yadırganmadığını söylemek gerekir: *öz denetim, öz kaynak, öz öğrenim, öz geçmiş, öz yaşam, öz saygı, öz üretim, öz yönetim, öz direnç, öz beslenme, öz eleştiri* vb. Bu bakımdan iki karşılık arasında tercihleri etkileyecek bir yapı farkından söz etmek zor.

Karşılığı olsun olmasın yabancı sözlerin tercih edilmesindeki sosyal psikolojiyle açıklanabilecek sebepler dikkate alındığında ise, Emrullah Âli ve Fikret Kaftan gibi iki yıldızın öyküsüyle desteklenecek “görçek” karşılığının yaygınlaşma açısından ötekilere göre bir adım öne çıkacağı muhtemelse de bu iki değer kendilerinin bile tanınmadığı bir ortamda bu adımın aldıracağı mesafeyi kestirmek zor. Yine de; benim de özellikle kamuoyuyla iletişim aşamasında yer aldığım “selfie” sözü için karşılık bulma çalışmaları sırasında, gelen karşılıkların yapısının yukarıdaki eğilimler açısından değerlendirilmesi-

ne karşın, kamuoyundan gelen önerilerin kamuoyunca daha kolay tercih edileceği düşüncesine odaklanıldığından konunun tarihsel bağıntısının gözden uzak tutulduğunu söylemek gerekir.

Geçmiş dönemlerde yabancı sözler için önerilen bazı karşılıklar yaygınlaşmamaları sebebiyle değiştirilmiş, yerlerine yeni karşılıklar önerilmiştir. Şu aşamada yaygınlığı "selfie" biçiminden az olsa da "özçekim" karşılığının hiç benimsenmediği söylenemez. Bununla birlikte, daha çok moda kavram izlenimi vermesine karşın "selfie" sözü ileriki günlerde gündemden düşmez ve "özçekim" karşılığı da bundan daha fazla yaygınlaşmaz ise yeni bir öneri için ilk aday "görçek" karşılığı olmalıdır.

Asıl konuya gelirsek; ilk *özçekimi* öteki uğraşları yanında fotoğrafçılık teknikleri üzerine de çalışan *Robert Cornelius*'un 1839 yılında yaptığı kabul edilmektedir. Sonrasında aynalar veya uzun kolları sayesinde kendi fotoğrafını çeken ya da fotoğraf teknikleri üzerine çalışan başkaları da vardır ki bugünün "selfie"sini doğuran gelişmeler zincirinin halkalarını oluştururlar.

Fikret Kaftanoğlu ve Emrullah Âli de birkaç farklı alanda dönemlerin iki güçlü halkası iken ucundan tutup onlara varabileceğimiz bir zincirin bugüne erişmemesi ise şaşırtıcıdır. Emrullah Âli, Vecihi Hürkuş ve Sabiha Gökçen gibi yıldızların da payıyla çağına göre öncü sayılan çok sayıda hava aracı yapıp bazılarını yurt dışına da satan Etimesgut, Eskişehir ve Kayseri Uçak Fabrikalarından uçan her şeyi dışardan almak zorunda kaldığımız bugüne nasıl geldiğimizin şaşırtıcı olması gibi. Bunun sebeplerinin dille ilgili olmadığı açıksa da sonuçlarından biri Türkçenin günümüz sorunlarından biriyle çok yakından ilgilidir ki Emrullah Âli için döneminde kullanılan "uçucu" ifadesinin yerini bugün "pilot" yabancı sözünün alması bunun örneklerindedir.

Havacılıkta yakalanan yüksek ivmenin düşüş sürecini 1996 yılına kadar takip edebilen Emrullah Âli'yi ise doğal olarak dilsel sonuçlardan çok sebepler ilgilendirmektedir:

"Uçak fabrikası üretimine devam etmiş olsaydı, bugün inanıyorum ki sanayimiz daha iyi noktalara gelmiş olacaktı. Bizde imalata yönelik bu tür işler biraz yavaş ilerliyor. İlgisizlik Türkiye için çok ciddi bir sorun!.. (...) Biz üretilen bir hava aracını test etmek için tecrübe uçuşunu canımız pahasına yapardık da, üretime devam kararını sözde yetkililer alamazlardı!.." (Adıgüzel 2007: 165)

Dediği gibi birçok hava kazası atlatır Emrullah Âli. Bunlardan birinde, Eskişehir’den Ankara’ya dönerken tipi yüzünden Mihalıççık yakınlarındaki bir dağ köyüne zorunlu iniş yapar. Yanlarına gelen köylüler köylerinde kör bir adam olduğunu, uçakları da çok merak ettiğini anlatıp ona da uçağı göstermek isterler. Kör bir adamın bir uçağı nasıl algılayabileceğini merak eden Emrullah Âli’ye onun elleriyle gördüğünü söyleyip adamı getirirler. Uçağı elleriyle baştan sona yoklarken uçaktaki tavukların sesini duyar kör adam. Emrullah Âli’ye sorar: “*Hemşerim siz pazardan mı geliyorsunuz?*”

Emrullah Âli kör adama dönemin koşullarından, bu koşullarda ürettikleri uçaklardan, onları uçuranlardan ve tavukları sipariş eden uçuş öğretmenlerinden söz etti mi bilmesek de tavukların hava, deniz ve kara taşıtlarıyla köylerden şehirlere destek besin işleviyle uzun bir dönem daha ayakları bağlı yolculuk yaptıklarını gördük. Bugün ülkede tavuk dâhil uçaktan cep telefonuna herhangi bir ürünün eksikliğini çekmesek de çoğu için sadece pazar konumunda kalmamız üretim aşamasında onlara Türkçe bir adla katkı sağlama olanağını ortadan kaldırıyor. Böyle olunca, gün gün birbirinden ayrışarak, bölünerek çoğalan yabancı kavramlar için karşılıklar bulmak ve bunların benimsenmesini sağlamak güçleşiyor. Bu güçlük yabancı sözlerle ilgili sorunun kökenlerinden çok karşılıkların yapısı ya da kimin önerdiği üzerinden yapılan tartışmalarla daha da çetinleşiyor.

Fotoğraflar (sırasıyla):

Emrullah Âli Yıldız. (M. Bahattin Adıgüzel’in kaynakçadaki eserinden alınmıştır.)

Görçek Stüdyosunda çekilmiş bir özçekim. (Ömer Kurt’un kaynakçadaki yazısından alınmıştır.)

Görçek Stüdyosunun ilan yazısı. (Ömer Kurt’un kaynakçadaki yazısından alınmıştır.)

Robert Cornelius’un 1839 tarihli özçekimi. (Wikipedia’nın “Selfie” maddesinden alınmıştır.)

Kaynaklar:

ADIGÜZEL, M. Bahattin (2007), *Gökteki Venüs: Emrullah Âli Yıldız*, 2. baskı, Ankara, THK Kültür Yayınları: 8, 193 s.

AKIN, Sunay (2015), *Hayal Kahramanları*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları: 2010, 200 s.

KAFTANOĞLU, Fikret (Tarihsiz) *Arşı ’il Azim*, Ankara, Elif Matbaacılık, 32 s.

KURT, Ömer (2016) “İlk ‘Selfie’yi Bir Türk Buldu”, *sosyal.hurriyet.com.tr*, 13.01.2016: erişim: 29.05.2016.

ÖZTÜRK, Gürkan (1991), “Mucitlerimiz İcatlarımız: Fikret Kaftanoğlu Kimdir” *Bilim ve Teknik*, Sayı 278, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, s. 27.

WIKIPEDIA, “Selfie” <https://en.wikipedia.org/wiki/selfie>: erişim: 29.05.2016.